

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת פקודי ושבט שקלים, תשס"ח
מספר 746

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

נופך פיוטי לפרשת שקלים

השבת תיקרא פרשת שקלים – הראשונה בארבע הפרשיות, כאמור במשנה (שקלים א, א): "באחד באדר משמיעים על השקלים". קריאה זו היא זכר למחצית השקל (ותרומות אחרות) שנהגו במשכן ובמקדש. כמובן, עם חורבן המקדש בטלו הפרשות כספים אלה, וזכרון לא נותר אלא בתפילות ובקריאות בתורה. טרם גיבושו של סדר תפילות קבוע, כמותוהו בסידורים הקדומים,¹ נערכו התפילות בסגנונות שונים זה מזה. התפילות שנהגו בבתי הכנסת באותה תקופה נסמכו, בין השאר, על פיוטים שנכתבו סמוך לה, בעיקר על ידי שלושת הפייטנים הקדומים שחיו בארץ ישראל בימי השלטון הביזנטי, הפרסי והערבי, במאות השישית והשביעית: יוסי בן יוסי, יוני ואלעזר הקליר (או הקלירי). פיוטיהם של יוצרים פוריים אלה טבועים עמוק בכל נוסחי התפילה בכל קהילות ישראל עד היום. כמה מהפיוטים מעטרים את תפילות החול והשבת,² ופיוטים רבים נכתבו על פרשיות השבוע או על סדרים.³ מתוכם אפשר ללמוד רבות על מנהגים ודינים שהטמעתם בקרב המתפללים הייתה אחת ממטרות חיבורם.

פיוטים מיוחדים נכתבו לשבתות המיוחדות בשנה, כגון ארבע הפרשיות. לשונם של הפיוטים קשה להבנה, וקשה עוד יותר הירידה לעומק תוכנם הנסמך על פסוקים, אמירות תנאיות ואמוראיות, מדרשים וכיוצא בזה. ביקורת על סגנונו של הקליר השמיע כבר ראב"ע, שטען (קה' ה:א) שהקליר העדיף את החריזה, את המשקל ואת נמלצות המילים על פני כתיבת תוכן פשוט וברור שיהיה מובן בקלות לקוראים. ביקורתו של ראב"ע על הקליר מתמקדת בארבעה עניינים: רוב פיוטיו חידות ומשלים; פיוטיו מעורבים בלשון תלמוד שאינו לשון קודש; גם במילים בלשון הקודש נפלו טעויות: לשונו של הקליר "עיר פרוצה אין חומה" וחרוזיו "עניים ואביונים מחזרים על הפתחים, שחיבר הר עם נבחר"; כל פיוטיו מלאים מדרשות ואגדות ואין ראוי להתפלל אלא על דרך פשט.

שמו של הקליר חתום בכמה מפיוטיו באקרוסטיכון, ולעתים חתם בשם "קְרִית ספר", שנטו לשייכו לשם עירו בדרך של מליצה. הסברה הרווחת היא ש"קְרִית ספר" היא טבריה של המאה השישית-שביעית, שהייתה מרכז רוחני עיקרי, ובה היה הקליר תלמידו של הפייטן יוני.⁴ בימי הביניים זוהה הקליר כתנא (ר' אלעזר בן ערך או ר' אלעזר בן שמעון), אך חוקרי המאה ה-19 איחרו את זמנו עד למאות העשירית-אחת עשרה. מתוך חקירת אוסף גדול של פיוטיו שהתגלה בגניזת קהיר עולה עדות לשלטון הביזנטי ששרר בארץ אך לא לכיבוש הערבי, לכן הדעת נותנת שחי בסוף המאה השישית ובתחילת המאה השביעית, ואת הפיוטים שיוחסו לו אך סגנונם תואם את לשון ימי הביניים, יש לשייך לפייטן אחר.

מתוך מאות הפיוטים שכתב הקליר כמעט שאין מצויים "יוצרות" (פיוט הנאמר סמוך לברכה הראשונה של קריאת שמע "יוצר אור"). אלה המצויים הם היוצרות לארבע פרשיות. בסידורי התפילה האשכנזיים מודפסים היוצרות הללו עד היום לצד פיוטים אחרים (שאינם יוצרות) השייכים אף הם לארבע הפרשיות. למיטב ידיעתי, היום כמעט שאין קהילות המכלילות פיוטים אלה בסדר התפילות

¹ סידוריהם של רב נטרונאי גאון, של רב עמרם גאון ושל רב סעדיה גאון לא נכתבו קודם המאה התשיעית.

² "א-ל ברוך גדול דעה... א-ל אדון על כל המעשים", ועוד.

³ זכור, בארץ ישראל נמשך מחזור הקריאות שלוש שנים.

⁴ יש טוענים שהתלמיד עלה על רבו, והאחרון, בקנאו לכבודו, הביא למותו של הקליר.

שלהן, בין השאר בשל הקושי להבינם מילולית ותוכנית, אף שטבועים ושקועים בהם מכמני פסוקים, מדרשים, תלמוד וכיוצא בזה.

בחרתי לסקור בקצרה⁵ פיוט שכתב הקליר לפרשת שקלים⁶ – "סילוק", לאמור: סיומו של הפיוט הוא במילים המתחילות את הקדושה שבחזרת הש"ץ.⁷

פרשת שקלים אינה מצטמצמת לתחום הצר של מחצית השקל, ולדעת הקליר, היא כרוכה בכל מושגי הגודל, הקצבה והשיעור.⁸ עיקרו של הפיוט הוא רצונו של המחבר להראות שכשם שהשקלים המובאים לקיום מחצית השקל נמדדים במדויק ("העשיר לא ירבה והדל לא ימעט" [שמ' ל: טו]), והם מדודים, שקולים וספורים בדייקנות, כך כל עולמו של הקב"ה בכל ממדיו – הגודל, המשקל, הזמן ועוד. הסדר המופתי מראה ומוכיח את קיומו וגדולתו של הבורא.

הפיוט פותח בהקדמה: הקב"ה, בבוראו את העולם, חקר, בדק ושקל כל דבר ועניין. הקליר פותח ברצף של 39 פעלים המכוונים לדקדקנותו ולטיב בדיקותיו ובחינותיו של הבורא בטרם ברא את עולמו: אז ראיָתָ וסְפָרָתָ, והכנָתָ וחקרָתָ ומדדָתָ וכלָתָ ושקלָתָ, ואמרת וצָבַרְתָּ ופקדָתָ וחסְבָתָ וסְפַמְתָּ וּמְנִיתָ וסְפַרְתָּ וקצבת וחרצת וגזרת וטפחת ושְׁעַרְתָּ והבטָתָ, והִבַּנְתָּ והִשְׁפַּלְתָּ ושרת וסְקַרְתָּ, וכתבת וחרטת וחקקת וצִינָתָ וחרָתָ, ולְמַדְתָּ והוֹדַעְתָּ, וחַוִּיתָ והוֹרִיתָ וגזרת וצִוִּיתָ וקראת ועִנִּיתָ, ודברָתָ ואמרתָ. כל הפעלים לקוחים מהמקורות. למשל: "אז ראיָתָ" מבוסס על איוב (כח: כז): "אז ראה ויספרה"; "ומדדת וכלת ושקלת" מבוסס על ישעיהו (מ: יב): "מי מדד בשעלו מים ושמים בזרת תִּפֶּן וְכָל בְּשָׁלֶשׁ עַפְרָה אֶרֶץ וְשָׁקַל בַּפֶּלֶס הַרִים וגבעות במאזנים".

לאחר ההקדמה, וכדוגמה ראשונה, מתאר הקליר את גודלו הפיזי של העולם וטוען שאפשר להגדיר במדויק את הגודל העצום הזה ביחידות מידה קטנות מאוד: "אורכו" של העולם הוא מהלך 500 שנה (ראו מסכת חגיגה יג ע"א, ועוד), והוא פורט אותו לפרסאות, מילין, ריסים, קנים ואמות, עד לאצבעות. חישוב אחר הוא "לתולדות הארץ", היינו עבור חלקי האחרים של העולם, שאינם מקום יישוב, הואיל והעולם מכיל גם "שליש מדבר וציה ושליש ימים ונהרות". הקליר מפרט חלקם של הימים ונהרות בעולם, מתוך הנחה שהם מהווים כשליש מהעולם, היינו מהלך כ-166 שנה. הוא משתמש במונחים כמו "מתח סוף", "עוגל גיחון", סאה וכו'.

עוד חישוב הוא ל"ימי הארץ", היינו חלוקת הזמן מבריאת העולם ואילך. אף שבימי הקליר כבר היו חישובי השנים ועיבוריהן מקובעים, החישובים בפיוט זה אינם על פי כללי החישוב המקובלים: העולם כולו בן 6,000 שנה, שהן, אליבא דהקליר, "חמישה ושתי ידות מחזורות". במחזור יש 22 יובלות; ביובל שבע "שבתות שנים", שבכל אחת 28 תקופות (ארבע תקופות לשנה); בכל תקופה 1/3 91 ימים; בכל יום 576 עונות או רגעים, ואף אותם אפשר לחלק. נראה בעליל שחלוקת השנים, המחזורים ושנות העיבור שונים במידה ניכרת מאלה המוכרים לנו בחישובי הרמב"ם בהלכות קידוש החודש ומאלה הידועים מחישובים מוכרים אחרים. כנראה, חישוביו של הקליר הם הד למסורות קדומות.

חלק אחר בפיוט עניינו הכסף שניתן אף הוא לחלוקה. בכיכר יש 60 מנה (על פי נוסח הגר"א לפיוט); במנה 25 סלעים המתחלקים לשקלים, בקעים, זוזים, מעות, פונדיונות, איסרים ופרוטות. תיאור הכסף וחלוקתו סוגר את מעגל המרחב, הזמן ושאר העניינים ברומו של עולם, ובאמצעותו מחזיר אותנו הקליר לפרשת שקלים ועובר לתאר את האדם לעומת הא-ל:

עד מקום שאנוש יכול למנות, נמסר לו למדוד וגם למנות: לפי כוחו ולפי מיעוט חילו, הוקצב לו מיעוט הון שקלו ולפי שכלו כן יהי הלולו.

יש כאן ניגוד גמור להקב"ה:

גדול אדוננו ורב כח חילו... כי מידתו ושקלו לפי גודלו, כל אוצרות שלג ורוח פלס במשקלו, ומי בראשית מדד בשעלו, ושמי רום תיכזן זרתו מלוא, וכל הררי קדם באצבעו שקלו... מידת עולם כמזרת ועד אגודל.

והתורה:

נמצאת דת במידותיה רחבה וארוכה, אלפיים וארבע מאות בעולם מאריכה,⁹ והיא נותנת לעולם מרפא וארוכה, ובימינה קוצבת כל ימי ארכא, ובשמאלה שוקלת עושר וכבוד וברכה: והיא הודיעה

⁵ מאמר זה מסתמך רבות על מאמרו של פרופ' אפרים א' אורבך "פירוש לפיוט אז ראיָתָ וסיפרתָ" מתוך: **ספר חיים שירמן**, קובץ מחקרים בעריכת ש' אברמסון וא' מירסקי, ירושלים תש"ל.

⁶ הפיוט מופיע למשל בסידורים "תפילת כל פה השלם".

⁷ כמו בפיוט המפורסם "ונתנה תוקף", שאף הוא סילוק. כידוע, פיוט זה מיוחס לרבי אמנון ממגנצא, אך יש המייחסים אף אותו להקליר.

⁸ כידוע, גם חיינו ההלכתיים בנויים משיעורים, מידות, גדלים וממדים שקולים. המשנה המפורסמת "אלו דברים שאין להם שיעור" היא אנטי-תיזה לכלל האומר שלכל דבר יש שיעור, קצבה וזמן, והיא בבחינת החריג.

⁹ על גודלה של התורה ראו זכריה ה: ב.

את כל חביון סתורות, והיא קצבה כל מידות ספורות, והיא פתחה את כל סגורות, והיא שקלה ואצרה את כל אוצרות: והיא חקרה המון מפקד תחתונים, והיא נתנה מספר גדודי עליונים, והיא שיערה קומת אלפי שנאנים.

לסיכום: כל יצורי עולמים – יצורי מטה ויצורי מעלה, דוממים ונאלמים: "עד יתן רשות מלך עולם, וחשים עד ימליכוהו עם עולם, ואז יפצחו לפאר א-לוהי עולם: ...זמר ושיר ועוז ורנן מרננים... ושילוש קדושה לרם ונישא נותנים... ונקדש באלפי רבבות תחתונים". כאן מסתיים ה"סילוק" ונפתחת הקדושה, כמתאפיין בפיוט מסוג זה.

הן ראשונים הן אחרונים טרחו וניסו לפרש פיוט זה ולעמוד על מקורותיו. יש מי שעלתה בידו יותר ויש שעלתה בידם פחות. פירוש מפורט לפיוט מופיע בשני כתבי יד (שאינם זהים לגמרי וקיימים ביניהם הבדלים), אותם ההדיר פרופ' א"א אורבך ז"ל. פרופ' אורבך הוגיע עצמו בעיקר בהתחקות אחר מקורותיו הגלויים והפחות גלויים וידועים של הקליר, ובמאמר זה ניסינו להאיר מעט חלק מסתוריו.

עו"ד ישראל אדלר
כפר-סבא

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע